

Mărci discursive metatextuale în limbile italiană și română

Mirela AIOANE

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Abstract: In colloquial language, especially in spontaneous conversation, participants use specific linguistic elements, called discursive markers, which serve important functions at the level of discourse. Discursive signs are elements which, emptied of their basic meaning (they belong to different grammatical categories), gained additional values that enrich the structural organization of discourse, linking the constituent elements of a sentence, between sentences, helping to explain the position of the statement in an interpersonal dimension, highlighting the interactive structure of the conversation.

Our article will analyze discursive markers at metatextual level, namely: *demarcatori*, *focalizatori* and reformulation indicators with examples from everyday conversation in both Romance languages: Italian and Romanian.

Keywords: *brand, speech, signal, verbal interaction.*

Introducere

Schimbul verbal curent, dialogul spontan este frecvent presărat cu elemente lingvistice speciale, numite semnale locutive sau mărci discursive, care îndeplinesc funcții pragmatice esențiale la nivel interacțional. Semnalele locutive aparțin anumitor categorii gramaticale: adverbe, conjuncții, verbe, expresii, sintagme prepoziționale, adverbiale, verbale: *sai, ecco, praticamente, cioè, beh, insomma, esatto, niente* (în limba italiană) sau: *asa, exact, vreau să spun, în fine, dacă vrei, cum îți spuneam* (în limba română) etc, folosite deseori fără voie, spontan, de către locutori, vorbitorul sau receptorul, pentru captarea atenției. Vorbitorul poate manifesta preferință față de un anumit semnal discursiv, căruia, uneori, interlocutorul nu îi acordă atenție, deoarece nu contribuie la conținutul propozițional al conversației, fiind doar un element superfluu. Emițătorul unui mesaj își planifică discursul la nivel cognitiv, trebuind totodată să-i semnaleze interlocutorului acest proces, astfel încât acesta să poată interveni în conversație. Rolul receptorului, însă, este de a asculta, de a aproba, de a demonstra că este prins în schimbul comunicativ, prin recurgerea la diferite „procedee de validare interlocutivă” [Kerbrat-Orecchioni, 1996: 4]. Acestea sunt „mărcile pragmatice de ascultare” (*régulateurs*), și se realizează sub diverse forme: nonverbale – gesturi, priviri, expresia feței, interjecții, sunete (*hh, mda*) sau verbale: *da, de acord, nu*, toate acestea fiind deseori repetate, reluate în timpul schimbului conversațional.

Sincronizarea interacțională [Kerbrat-Orecchioni, 1996: 5] privește ansamblul de influență reciprocă exercitată de interactanți, mecanismele de acomodare, care apar la toate nivelurile pentru funcționarea interacțiunii comunicative. Fenomenul de sincronizare se manifestă în modul de desfășurare a conversației, în schimbul de replici, în alegerea

subiectelor, a temelor de discuție, a registrului lingvistic, precum și prin elemente paraverbale: poziția corpului, mimică, gestualitate, răsete, semne ale capului, expresia feței, priviri.

Mărci discursive metatextuale

Termenul de *metadiscurs* a fost creat de Zelling S.Harris în anul 1959 pentru a indica informațiile de importanță secundară [Harris, 1959: 464-466]. Cuprinde materialul lingvistic ce prevede prezența autorului și raportul acestuia cu conținutul mesajului și cu cititorii, cu interlocutorii acestuia. Astfel, metadiscursul ajută receptorul mesajului (interlocutorul) în organizarea, clasificarea și interpretarea textului autorului (locutorului) [Vande Kopple, 1985: 83]. Metadiscursul are un rol important în textele persuasive și argumentative. Se manifestă sub forma unor elemente sintactice, precum: conectori, mărci discursive, locuțiuni, verbe, interjecții, o propoziție întreagă etc.

În lingvistica italiană, noțiunea de metadiscurs apare sporadic, în lucrările unor autori care se ocupă de mărcile discursive (semnalele locutive, conectori), în comunicarea orală, conversație, dialog.¹

Metadiscursul textual indică conexiunile dintre subiecte, argumente, de dincolo de frază, luând în considerație marcatorii pragmatici, conectorii textuali care oglindesc intenția autorului în organizarea textului.

Mărcile discursive metatextuale îndeplinesc funcția fundamentală de separare, de departajare a diferitelor părți ale unui text: începutul, continuarea, eventualele digresiuni, încheierea, indicând, de asemenea, raportul dintre subiect și tema tratată, precum și reformulările, parafrazările, corecturile, exemplificările.

Deși mai puțin relevante decât mărcile discursive interacționale [Aioane, 2007], mărcile metatextuale sunt în egală măsură corelate și influențate de caracteristicile situaționale ale schimbului verbal spontan, care presupune existența unui context extralingvistic comun și prezența fizică a unui vorbitor și a cel puțin, unui interlocutor. În cazul dialogurilor, subiectul este, în general, reformulat, uneori schimbat, alteori îmbogățit prin digresiuni; pot apărea intreruperi, dezacord din partea interlocutorului, cererea de informații suplimentare, pierderea fluxului verbal etc. Cei doi vorbitori trebuie să se găsească în același loc și în același timp, altfel, interacțiunea față în față nu se poate realiza. [Bazzanella, 1996: 21-22] Momentul codificării mesajului (enuțarea propriu-zisă) trebuie să corespundă cu momentul receptării enunțului, care se realizează în vorbirea curentă și cu ajutorul elementelor deictice: deixisul personal: pronume personale de adresare (a doua persoană singular și plural sau în limba italiană, *lei+* verb la persoana a treia singular, pentru adresarea politicoasă), deixisul temporal: adverbe de timp, precum: *acum, azi, ora, oggi, adesso*, deixisul spațial: *aici, acolo, qui, lì*. Funcția fatică, de control a receptării mesajului transmis este de majoră importanță în efectuarea corectă a unui schimb verbal, manifestată prin întrebări repetate, de genul: *mă auzi?* (în cazul unui schimb verbal telefonic, de exemplu), *mi senti? Capisci? E clar? Ce zici?* (în cazul în care se așteaptă un feed-back asupra unui subiect expus de vorbitor).

¹ Remarcăm lucrările unor lingviști italieni precum: Monica Berretta, *Connettivi testuali in italiano e pianificazione del discorso*, 1984, in Lorenzo, Coveri, *Linguistica testuale*, Roma, Bulzoni; Emanuela Crespi, *Corpus di italiano parlato*, Firenze, Accademia della Crusca, 2000, Luca Serianni, *Grammatica italiana*, Milano, Garzanti, 1996. Dintre lingviștii români care s-au ocupat de structura conversației, amintim pe: Liliana Ionescu Ruxândoiu, *Conversația. Structuri și strategii*, Editura All Educational, București, 1999; Laurenția Dascălu Jinga, *Corpus de limbă vorbită, Eșantioane*. Editura Oscar Print, București, 2002; Daniela, Roventă Fumușani, *Analiza discursului, Ipoteze și ipostaze*, Editura Tritonic, București, 2004.

Soluția problemelor legate de lipsa planificării și a organizării discursului, proprii limbii vorbite, conversației spontane, sunt mărcile discursive **demarcativ**, semnalele locutive care ajută la sistematizarea unui text, la articularea discursului.

Urmând terminologia în limba română [Hoartă-Cărăușu, 2008:91-92] și încercând o clasificare, distingem mărcile pragmatice discursive ale locutorului (mărci *pragmatice*, deoarece evidențiază posibilele intenții comunicative ale vorbitorului) de care ne vom ocupa în prezentul studiu. Astfel, semnale discursive precum: *atunci, allora, ora, acum, totuși, tuttavia, comunque, oricum, in fine* semnalează **începutul** unei conversații, prin introducerea temei de discuție (expunerii) sau legătura dintre mesajul anterior și urmarea sa: *in quanto a, per quanto riguarda, în ce privește, relativamente a, cu referire la*. Pentru încheierea conversației se folosesc semnale locutive demarcativ precum: *astfel, în consecință, în concluzie, quindi, di conseguenza, in conclusione, iar* pentru **continuarea** discursului: *poi, apoi, cum spuneam*.

Focalizatorii sunt mărci discursive care subliniază punctele centrale ale unui discurs: *proprio, exact, appunto, chiar, ecco, mica* (regional, folosit în nordul Italiei), *voglio dire, vreau să spun, iată, adică* dar și *se e ma, dacă, dar*, care ajută la organizarea informației la nivel cognitiv:

„Am chemat medicul, care, *iată*, n-a ajuns la timp!”

Mica neagă opinia interlocutorului:

“Non è *mica* tardi. Il treno, non l'hanno ancora annunciato...” ca replică dată unui posibil interlocutor care s-ar fi grăbit să ajungă la gară.

Semnalele locutive demarcativ pot arăta și schimbarea temporară a subiectului, prin **digresiuni**, introduse de: *comunque* (it.) *oricum* (rom), *cambiando discorso, trecând la altceva, tra l'altro, printre altele, mi viene in mente, mă gândeam, apro una parentesi, în paranteză fie spus, legat de asta* care pot introduce în discurs o idee nouă, ca apoi, să se revină la tema principală.

Indicatorii de reformulare² sunt semnale locutive discursive prezente în conversația spontană, dar și în expuneri de orice tip, întrebunțate de vorbitor, locutor, în cazul în care acesta își dă seama că nu a fost bine înțeles, a primit un feed-back negativ din partea interlocutorului potențial sau a făcut o greșeală.

Împreună cu Carla Bazzanella și Lorenzo Renzi [Renzi, Salvi, Cardinaletti, 2001:248-249] vom distinge trei procedee diferite: **parafrazările, corecturile, exemplificările**.

În cazul **parafrazării** se menține corespondența între ceea ce s-a expus inițial și se aduc doar precizări, prin reformulare. Ar fi cazul întrebunțării frecvente a conjuncției explicative *deci*, în română, *cioè*, în limba italiană, care ar putea evidenția schimbarea repetată a subiectului conversației, revenirile, o slabă pregătire a expunerii, de exemplu, la un examen:

“...si, *dunque*, allora, i neogrammatici, *cioè*...” [Bazzanella, 1996: 147]

Alături de *cioè*, folosit în limba italiană deseori în conversația spontană, neplanificată, informală, ca un cuvânt de umplutură (*riempitivo*, it.), amintim și alte semnale locutive: *voglio dire, diciamo, ovvero, ossia, vale a dire, detto in altro modo, più semplicemente, adică, anume, vreau să spun, cu alte cuvinte*. În limbajul jurnalistic italian, în televiziunile, urmând modelul presei scrise, se utilizează *leggasi (a se citi, citiți)*, ca indicator de reformulare:

² Numite în limba română și **mărci pragmatice reformulative**.

“...si sono quindi affrontati i problemi dei paesi in via di sviluppo, *leggasi*, poveri e poverissimi!” [Bazzanella, 1994: 162].

(s-au dezbătut problemele țărilor în curs de dezvoltare, a se citi, sărace și foarte sărace)

Mărcile discursive ale **corecturii** servesc vorbitorului pentru a preciza anumite părți ale enunțului și pentru a autocorecta eventuale greșeli semantice sau gramaticale, în cazul în care vorbitorul primește un feed-back negativ din partea interlocutorului. Acestea sunt în cele două limbi romanice: *anzi, insomma, cioè, non so, no, adică, de fapt, mai degrabă, voiam să spun*:

“Bravo! Be! Bravo è troppo! *Diciamo*, diligente!” [Renzi, 2001: 248]

“Hanno risposto a questo concorso cento ragazzi, *insomma*, giovani!” [Bazzanella, 1996: 162]

“Erau multi studenti... *de fapt*, erau multe fete...” (exemplu real)

Semnalele locutive **exemplificatoare** introduc în discurs o explicație, prin exemple, pentru ca vorbitorul să se facă mai lesne înțeles sau pentru a argumenta cu mai multă rigoare cele spuse. Ne referim la expresii ca: *mettiamo, facciamo, prendiamo* în limba italiană (verbe la persoana I plural, care implică participarea interlocutorului) sau *ad esempio, ecco* și *să zicem, astfel, de exemplu, sa luăm exemplul* etc în limba română:

“Ci vuole un antibiotico! *Facciamo (diciamo, mettiamo)* l’Aumentin!” [Renzi, 2001: 249]

„Trebuie un antibiotic! *Să zicem (de exemplu, cum ar fi)* Augmentin!”

Vom analiza în continuare câteva dintre cele mai uzuale mărci discursive în limba italiana, cu posibilul corespondent în limba română. Menționăm că este dificil să facem o distincție netă între funcțiile îndeplinite în discurs de același semnal locutor, care poate avea în uzul curent mai multe funcții, atât interacționale, cât și metatextuale.

Diciamo, care ar corespunde în limba română sintagmelor verbale: ***să zicem, dacă vreți, ca să spunem așa***, mărci discursive constând în verbe la persoana I plural, care impun implicarea potențialului interlocutor, putând funcționa atât interactiv, cât și metatextual. ***Diciamo*** este, așadar, corector reformulativ, dar și marcă discursivă fatică, de control asupra receptorului, semnalând nesiguranță sau politețe, evitându-se, astfel, impactul prea dur sau neplăcut al unui mesaj; poate să apară în discurs în orice poziție, la început, în corpul enunțului sau la final, fiind uneori însoțit de pauze, sau de alte semnale locutive, precum: *francamente, onestamente*, care conferă veridicitate de necontestat enunțului. [Renzi, 2001: 250]

“Perché sei in vacanza, *diciamo*, più libero, posso chiederti un favore...”

(Fiindcă ești în vacanță, *ca să zic așa*, mai liber, pot și eu sa-ți cer un serviciu...)”

Alte locuțiuni corelate cu *diciamo* în limba italiană, precum: *per così dire, tanto per dire, come dire* (care corespund în română expresiilor: *cum să spun, în treacăt fie zis*), denotă nesiguranță și au rolul de a cere confirmarea celor declarate:

“Visto che oggi è una festa importantissima, *per così dire*, ci sentiamo tutti uniti davanti a Dio”

(E o zi deosebită și, *cum să spun, ca să spun așa*, suntem toți uniți în fața Domnului)

Diciamo, cu variantele expuse mai sus, în cele două limbi romanice, coincide, la fel ca celelalte sintagme verbale, folosite în discurs ca mărci discursive, cu momentul enunțării.

Diciamo, per così dire, come la volete chiamare în limba italiană (*să zicem, ca să zic așa, cum vreți să-i ziceți*, în limba română), pot funcționa și ca modulatori pentru corectarea exprimării, atunci când indică imprecizie, ezitare în formularea conținutului propozițional sau folosirea incorectă a unei expresii, a unui termen:

“Il tuo è stato un intervento, per così dire, inappropriato...”

“Nervosità, *come la volete chiamare*, nervosismo, forse, è meglio” [Renzi, 2001:238]

Diciamo poate funcționa și ca un cuvânt de umplutură (*riempitivo*, în limba italiană), care poate semnala o stare psihică, anxietate, tensiune, agitație, dezorientare. În acest caz nu este vorba de lipsa de planificare a discursului, mărcile discursive având funcții retorico-pragmatice, situație în care, evitând un impact negativ asupra interlocutorului, locutorul relativizează:

“E una situazione... *diciamo*... spiacevole, assurda...”

(Este o situație, *ca sa zic așa*, neplăcută, absurdă) (ex.n)

Ecco (Iată) poate avea atât funcții de tip interactiv, cât și metatextual; interactiv, funcționează ca un cuvânt de umputură sau când un vorbitor vrea să intervină în conversație; metatextual, este folosit ca focalizator, în articularea discursului la nivel cognitiv și ca indicator exemplificativ. Situat la începutul frazei, indică aprobare din partea interlocutorului, confirmarea răspunsului într-un dialog:

“Ti sei laureata in Lettere?/ Sì!/?/Che lavoro fai ora?/ Sono insegnante di inglese/*Ecco*, ora ho capito”. (ex.n.)

Situat la finalul frazei, *ecco* întărește ideea exprimată anterior, exprimă acord între interlocutori sau poate funcționa ca indicator exemplificator:

“Maria è insopportabile. *Ecco!*”

(Maria e insuportabilă. *Chiar așa! Așa să știi*);

“Abbiamo bisogno di un bravo specialista, *ecco*, Rossi!”

(Avem nevoie de un bun specialist, *iată*, Rossi!)

Un semnal locutor foarte des întrebuițat atât în conversația spontană, ca marcă pragmatică interactivă, cât și ca marcă discursivă metatextuală este *praticamente*, care poate ocupa diverse poziții în cadrul unei propoziții (fraze), cu schimbarea parțială a valorii, trecând de la un simplu cuvânt adicent, de umplutură, la calitatea de cuvânt de întărire: “...si era scoperto che *praticamente* le lingue romanze derivavano dal latino” (s-a descoperit că limbile romanice derivă practic din latină) [Renzi, 2001:256] este primul caz, în care *praticamente* nu schimbă cu nimic conținutul propozițional al frazei; în schimb în exemplul următor:

“Lei è d'accordo con me, *praticamente* “

(dumneavoastră sunteți de acord cu mine, *de fapt/practic*) exemplu în care *praticamente* aduce o nuanță în plus conținutului propozițional, insistând asupra acordului asupra celor exprimate.

Concluzii

În urma studiului întreprins asupra mărcilor discursive, cu precădere, a celor metatextuale, nucleul articolului nostru, am ajuns la concluzia ca nu există o concordanță perfectă între terminologia de specialitate uzitată în cele două limbi romanice, italiana și româna. Am încercat să găsim posibilități de traducere în și din limba italiană în limba română și invers. Dificultatea a provenit și din diferențele pe care le-am remarcat în cazul clasificării mărcilor discursive în limba română, unde acestea (numite și semnale locutive³) sunt prezentate într-o manieră diversă, datorată poate și faptului că un același semnal locutor poate fi în același timp și interactiv, și metatextual, categoriilor gramaticale diverse cărora aparțin, dependența de context. În articolul nostru am urmat modelul oferit de lingviștii italieni Lorenzo Renzi și Carla Bazzanella, cunoscuți pragmaticieni, specialiști în acest domeniu, care disting între: mărci pragmatice discursive ale locutorului/mărci pragmatice discursive ale interlocutorului, în cazul semnalelor locutive interactive (care nu fac obiectul acestui articol) și mărci pragmatice discursive metatextuale, oprindu-ne asupra celor mai frecvente ocurențe.

Mărcile discursive, în general, nu contribuie neapărat la valoarea informativă a conținutului propozițional, putând, așadar, să fie șterse, să nu fie luate în considerație, cum se întâmplă în cazul traducerii dintr-o limbă în alta, pierzându-se astfel complet valoarea pragmatică a textului.⁴ O caracteristică fundamentală este multifuncționalitatea lor, având uneori funcții chiar opuse, dacă se ține cont de poziția pe care o ocupă în text. Verbele care funcționează ca semnale locutive, precum *diciamo* (*să zicem*) se folosesc la timpul prezent, chiar în interiorul unei fraze în care povestirea se referă la evenimente trecute, ceea ce demonstrează că mărcile discursive sunt strâns legate de situația enunțării, de momentul precis al conversației, iar semnalul locutor este introdus de vorbitor, doar în momentul adresării către un interlocutor.

Folosirea semnalelor locutive poate varia și sociolingvistic⁵; astfel, anumite categorii de vârstă, tinerii, de exemplu, le utilizează mai mult în schimbul conversațional și sunt substituite de altele, în timp, de la o generație la alta. Este cazul expresiei *voglio dire* (care a înlocuit celebrul *cioè*, frecvent în anii '70), schimbat apoi cu *niente*, iar actualmente *non esiste, dai*, mai ales în limbajul tinerilor. În limba română ar putea fi redat prin *ei, lasă, nu pot să cred, mă lași?*

Un semnal locutiv repetat, aproape fără voie, de același individ poate constitui un tic verbal, care i-ar caracteriza exprimarea; este cazul expresiilor: *diciamo, non so, insomma*, cărora le-ar corespunde în limba română: *deci, mă rog, nu știu ce să zic*. Un semnal locutiv precum *capito?* (*ai înțeles?*, *înțelegi?*) este des repetat de profesori, când se află în fața clasei, dar poate fi transferat și în conversația curentă, eventual, ca un tic verbal profesional.

Umberto Eco [Eco, 1988: 120] semnalează un semnal locutiv regional, folosit și înțeles doar de piemontezi: *O basta là*, care ar putea fi tradus în limba italiană, cu mult mai puțin efect psihologic, cu *non mi dica*, care indică exprimarea unei stupefecții, dar, în mod elegant, educat, cu un fel de fatalism, fără corespondent direct în nicio altă limbă sau dialect. Acest exemplu ne arată o dată în plus ca un străin vorbitor perfect chiar al unei limbi străine, trebuie să fie foarte atent când folosește o marcă discursivă în dialogul cu un nativ, fiind mult mai prudent să o evite, pentru a nu transmite un mesaj greșit interlocutorului.

³ Semnale locutive-segnali discorsivi în limba italiană.

⁴ Cfr treccani.it *Enciclopedia. Segnali discorsivi*.

⁵ *Ibidem*.

Gradul de formalitate al adresării, atât directe, cât și indirecte, în scris, de exemplu, poate influența selectarea unui anumit semnal locutiv. Semnale precum *guarda, senti, ascolta, ascolti*, cu referire la imperativul de politețe în limba italiană, care sunt prezente în conversația orală, dar și în mesajele de poștă electronică, de exemplu, în discuțiile telefonice, în chat, ca în exemplul de mai jos:

“Salve... *ascolti* ho dei problemi per effettuare il login”⁶
(„zuala!... *auzîți/vedeți*, am probleme cu logarea... mai dificil de redat în limba română, cu exactitate).

Articolul nostru nu prezintă exhaustiv problema mărcilor pragmatice discursive; poate fi un punct de plecare spre noi cercetări contrastive și noi încercări de clasificare.

BIBLIOGRAFIA

- Aioane, Mirela, 2007. “I segnali discorsivi nell’italiano colloquiale”, în *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași.
- Bazzanella, Carla, 1994. *Le facce del parlare*, La Nuova Italia Scientifica, Firenze.
- Berretta, Monica, 1984. “Connettivi testuali in italiano e pianificazione del discorso”, în Lorenzo, Coveri, *Linguistica testuale*, Bulzoni, Roma.
- Crespi, Emanuela, 2000. *Corpus di italiano parlato*, Firenze, Accademia della Crusca.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2002. *Corpus de limbă vorbită, Eșantioane*. Editura Oscar Print, București.
- Eco, Umberto, 1988. *Il pendolo di Foucault*, Bompiani, Milano, p. 120.
- Harris, Zelling, 1959. “Linguistics transformations for information retrieval”, în *Structural and Transformational Linguistics*, D. Reidel, Dordrecht.
- Hoarță-Cărăușu, Luminița, 2008. *Semnale locutive și de receptare în limba română actuală*, apud *Limbajul colocial în spațiul romanic. Studiu pragmatolingvistic diacronic și sincron* (antologie îngrijită de Mirela Aioane), Cermei, Iași, pp.91-92.
- Ionescu Ruxândoiu, Liliana, 1999. *Conversația. Structuri și strategii*, Editura All Educational, București.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1996. *La conversation*, Armand Collin, Paris.
- Renzi, Lorenzo; Salvi, Gianpaolo; Cardinaletti, Anna, 2001. *Grande grammatica di consultazione*, III, Il Mulino, Bologna, pp.248-249.
- Rovența Fumușani, Daniela, 2004. *Analiza discursului, Ipoteze și ipostaze*, Editura Tritonic, București.
- Serianni, Luca, 1996. *Grammatica italiana*, Garzanti, Milano.
- Vande Kopple, William, 1985. “Some exploratory discourse on metadiscourse”, în *College Composition and Communication*, XXXVI, pp 82-93, citat de Marija Koprivica Lelicanin,⁷ *Verso una tassonomia del metadiscorso dei testi argomentativi in lingua italiana*, apud *La Lingua e la letteratura italiana in prospettiva sincronica e diacronica* (atti del VI convegno internazionale di italianistica, Craiova), 2014, Franco Cesati Editore, Firenze.

Webgrafia:

Treccani.it. *Enciclopedia. Segnali discorsivi*.

⁶ Treccani.it *Enciclopedia. Segnali discorsivi*.

⁷ Autoarea articolului sus menționat, urmând filonul anglosaxon de cercetare, menține diviziunea mărcilor discursive în mărci textuale și mărci interpersonale (*interactive*, termenul folosit de noi în articol) și divide apoi mărcile textuale în mărci logice, mărci în ramă și de glosă (de reformulare și exemplificare), introducând astfel o terminologie nouă și o clasificare personală.